

Sosyo-Politik Bilgi Akışı Karşısında Bilimsel Değişimin İmkanı ve Ahlakı

Güncel Önkal
ODTÜ FEF Felsefe Bölümü
Araş. Gör.*
gonkal@metu.edu.tr

ÖZET

Bilim kavramının değişmelerle zenginleşip, bilimsel yolla betimlenen yeni obje alanlarının doğması açısından felsefeye duyulan ihtiyaç hiçbir zaman tükenmeyeceği gibi artık felsefenin bilimsel araştırmalarda etik sorunları dile getirmesi, bilimsel bilginin akışındaki ahlâki yanılırlara dikkat çekmesi önem taşımaktadır. Bilimsel değişimin ve gelişimin nasıl ve ne için bir değişim ve gelişim olduğu bilim ahlakı içinde değerlendirilebilecek bir sorundur. Ancak asıl önemlisi, artık günümüzün farklılaşan koşulları içinde, bu değişim ve gelişimin sosyal ve politik bilgi akışı karşısındaki duruşudur. Bilgi, küreselleşme hedefinin sonucu olarak evrenselleştiği, şeffaflaştığı ölçüde sosyal ve politik koşulların boyunduruğunda farklılaşmaktadır. Bilginin elde edildiği toplumsal ve kültürel paradigmadan diğer toplumların bilgisel/bilimsel ve bilişsel havuzuna aktarılmasında politik yönlendirme ile bir anlamda çarpıtılması söz konusudur. İşte, bildirimim asıl sorusu bu çerçevede şöyle sorulabilir: Yaşadığımız enformatik sağanağın ardındaki sosyo-politik kodlamalar bilimsel değişimi nasıl etkiler?

Bu soruya şüphesiz bilimsel değişimi yaratanlar ile iktidarlar arasındaki ilişkinin çeşitli bağlamları açısından farklı yanıtlar verilebilir. İktidarların bilimi, bilgi akışını yönetme güdülerine bir de araştırmaların sonuçlarının pratik olarak gerçekleşmesi aşamasında sosyal ve kültürel değerlerin yarattığı çerçeveler eklenince bilimsel değişimin imkanı ve ahlakı daha da güncel bir sorun haline gelmektedir. Dolayısıyla, bilimin değişimi ve gelişimi dediğimizde ister istemez sosyo-politik koşulların süreci yönetmesi sorgulanmalıdır. Bilim felsefesi açısından baktığımızda ise, bilimi sağlam ve güvenilir bir otorite olarak görmemizin koşulları ile bilimsel araştırmaların *yığılganlık* (statik olma) ve *gelişkenlik* (dinamik olma) ilkelerini gerçekleştiribilmeleri imkanı sorunsallaştırılmalıdır: “Bilim ne ve kimin için değişim yaratır?” Bilimin bir değer ve insanlığın refahı için *amaç* olarak tanımlanması, kültürel, sosyal ve politik unsurlara dayalı bilim modelinden sekülerleşmiş ve siyasi erkten ayrılmış, özerkleşmiş bilim modeli düşüncesine geçilebildiği ölçüde dile getirilebilecektir.

* Atatürk Üniversitesi FEF Felsefe Bölümü adına

GİRİŞ

Filozoflar, felsefeciler genelde olması gereken üzerinde dururlarken, olanın açıklanması noktasında da rasyonel analizi olanaklı kılan koşulları da belirlerler. Bu bildirinin başlığını oluşturan sosyo-politik bilgi kuramı karşısında bilimsel değişimin imkanı ve ahlaki ifadesi ve ifadeyi oluşturan her bir kavramının içeriği düşünüldüğünde başlı başına felsefe çalışmasıdır. Öyle ki bilginin artık durağan olduğundan günümüzde kolay kolay bahsedilemez. Şüphesiz, bilgi akışkandır, değişime hatta dönüşüme uğramaktadır, kesin ve yığılgan değildir. Bilginin kendisinden çıktığı kaynağına yabancılaşması bile söz konusu olabilmektedir. Böyle dinamik bir tabloda, felsefe ve onun komşuları olan diğer sosyal bilimlerin (sosyolojinin, psikolojinin, edebiyatın, iletişim bilimlerinin...) “bilgi”nin yeniden değerlendirilmesi bağlamında üzerine çeşitli görevler düşmektedir. Felsefenin üstüne düşen sorumluluklardan başlıcasının “yeniden kavramlaştırma” olabilir. Bilginin normatif olarak değerlendirilmesi değil, bundan böyle bilginin dönüşüm ve değişim içinde değerlendirilmesi bilgiyi dönüştüren ve değiştiren süreçlerin hesaba katılması ile mümkün olabilmektedir. İşte, felsefeci ya da felsefeye düşünen bir sosyal bilimci bu aşamada mevcut bilgilerinin mutlak doğruluğunu ya da gönül veya akıl bağıyla bağlandığı teorilerin ne dediğini değil, şimdi ve burada olup bitenin, oluş ilişkisinin içerisinde elindeki *güncel bilgiyi* değerlendirmek durumundadır. Bilgi-bilim ilişkisi artık sosyal bir ilişkidir, mekanik ve dört duvar arasında sıkışmış değildir.

Bu çalışmada ele alınacak bağlam kısaca budur. Konumuz bilginin ne olduğu bilimin ne olduğundan çok ne hale geldiğini açıklamaktadır. Metin boyunca bu ilişkiyi üç başlık altında kurgulamak istiyorum:

1.Çağımızda Bilgi Akışı Olgusunun Felsefi Analizi

2.Bilgi-Bilim-İktidar ve Değişim Temaları: Bilgi Akışının Sosyal ve Politik Oluşu Ne Demektir?

3.Bilimsel Değişimlerde Ahlak

1. Çağımızda Bilgi Akışı Olgusunun Felsefi Analizi

Bilim ve toplum arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ihtiyacı günümüzde daha da artmıştır. Bilimlerin doğa hakkında kesin bilgi vermesi ideali insanın doğaya egemenliği sorunundan kaynaklanmıştır. Ancak sorunlar, sorular değişti; artık kesinliklerin kesin olduğuna inanmıyoruz. Kesinliğe olan güven kaybı ideolojilerin ve politikaların krizlerle yüzleşmesi, toplum bilimleri ile fen bilimlerini yeni kavramlar üretmeye zorladı. Bilim olmaksızın toplumda ilerleme olamayacağı düşüncesi bilim ile iktidar arasındaki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koydu. Bilim ve bilimsel bilginin, içinde yaşanan topluluğu şekillendirmede güçlü aletler olduğunu görüyoruz. Bilgideki ilerleme insani gelişmenin de koşulu haline geldi. Modern bilim tek bir kişinin ya da grubun inisiyatifinde değil, gizemli olmayan herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir, kendi eski değer ve inançlarıyla bağını koparabilme cesaretini gösteren bir bilim modelidir. Günümüzün gelişmekte olan koşullarında bilgi akışı insanoğlu için vazgeçilmez hale geldi. Bilgi akışının yoğunluğu beraberinde şeffaflığı da getirdi. Neler yapılmakta olduğunu en ince ayrıntısına kadar bilen insan toplulukları, halk yığını olmaktan çok talep eden, siyasi organları, devletin kurumlarını takip eden, denetleyen otoriteler olarak görülmeye başlandı. “Bilim ve teknoloji günümüzü anlamak için vazgeçilmezdir. Günümüz toplumu öznelarası bağlayıcılığı olan enformasyona dayalı bir toplumdur.”¹

Bilgi akışı olgusunun felsefi değerlendirmesi, belli bir bilimsel alanda elde edilmiş verilerin, ürünlerin ya da sonuçların toplumsal ilgi (*interest*) seviyesinde toplumun bireylerine aktarılmasında, anlatılmasında ve o toplum tarafından değerlendirilmesinde rol oynayan motiflerin sosyal bir epistemoloji çerçevesinde gerçekleştiğini savlamaktadır. Bu şu demektir: Toplumlar özellikle küreselleşme olgusu karşısında sağanak halindeki enformasyon akışının altında belli türden yönlendirilmiş/önceden belirlenmiş, tüketime yönelik sosyal ilgi ile günlerini idame ettirmektedirler. Sosyal ilgi, o toplumun kültürüne, tarihsel ve coğrafi koşullarına bağlı olduğu kadar toplumun teknik bilgiyi kullanma alışkanlıklarına ve kapasitesine de bağlıdır. Bilgi akışı inanılmaz boyutlara ve bir o kadar da inanılmaz özgür koşullara kavuşmuştur ki, dünyanın bir ucundaki birey tek tuşla diğer uca olup bitenin bilgisine ulaşabilmektedir. İşte bu noktada, adeta ‘gelip bireyi bulan bilgi’nin niteliği, kullanımı, kazandırdığı nosyon ve bilimsel ilerlemenin imkanı felsefi bir analizi gerekli kılmaktadır.

¹ Ferrarotti, Franco, “Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri”, **Bilim ve İktidar**, Der: Federico Mayor, Forti Augusto, Çev: Mehmet Küçük, TÜBİTAK, 6.basım, İstanbul, Temmuz 1999, s.57.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, akış içindeki bilgi artık tanımlarla değil içerik ve önermelerle ilerleyen bir bilgi olmuştur. Bilimadamlarının elde ettiği başarı, vakanın tanımını yapmaktan çok vakanın pratik hayattaki karşılığını ifade edecek tanımlar sayesinde anlaşılabilir. Bilgi akışı profesyonel bilimsel ilerleme ile toplumdaki bilimsel ilerleme arasında bir uçurum oluşturmuştur. Bilgi akışı nitelikli ve zenginleştirici değil daha rahat, kolay anlaşılabilir göz önüne çıkarmak üzerine kuruludur. Bir topluma Kuantum mekaniğinin ne olduğunu anlatmak demek o toplumda onun ne işe yarayacağını bireylere anlatmak demektir. Eğer, hedef toplumda yeterince fizik alanında literatür oluşmamışsa anlatılan anlam kazanamayacağı gibi, o toplumun bilimadamlarınca da bu alanda çok fazla ilerleme sağlanamaz. Popüler olanla teknik olan arasındaki epistemik uçurum daha fazla olacaktır. Bu konuda bir başka örnek de felsefenin popüler hale getirilmesi çalışmaları olabilir. Felsefenin nerede kullanılacağı hep sorulur. Popüler konulara nasıl uygulandığını gösteremedikçe de filozoflar bu gezegenin dışından akıl sağlıkları yerinde olmayan, boş konularla uğraşan zavallı insanlar olarak algılanacaktır. Dolayısıyla bilgi akışı olgusu karşısında gerek sosyal, gerek fen bilimleri köprü metinlere (*bridging texts*) ihtiyaç duyacaktır.² Toplum ile bilim arasındaki hiyerarşi kırılarak, bilim toplumun anladığı dilden konuştuğu metinlerle kendini açacaktır. Bu ihtiyaç bilgi akışının değişiminin bir sonucudur. Bilgi akışı tepeden tabana, profesyonelden amatöre inen dikey hareketten, farklı katman ve uzmanlıklarda oluşmuş bilgilerin birbiri üzerinde değerlendirildiği yatay harekete geçmiştir. Bilimsel değişim ve ilerleme ancak bu yatay harekete hitap ettikçe gerçek anlamda bir 'ilerleme' sağlayabilir. Bilgi akışının değişime uğramış özelliklerini şöyle maddeleyebiliriz:³

a. Düşünsel olandan hareketle gerçeğin biçimlenmesi yerine kültürel simge, kod ve ilişkilerle bu kültürel dokunun yarattığı anlam ve örgütlerle gerçeğin yaşamsal evren alanına taşınması: 'Gerçek' saf gerçek değil, işlenmiş ve anlaşılır kılınmış şekilde kültüre özgü yorumlama bilgisi ile verilmektedir.

b. Bilgi yeniden üretilmektedir (*reproduction*): Yaratıcı bilgi daha değerlidir. Olanı değil olanın içindeki etkileyici ve merak uyandırıcı etkiyi veren uzmanlar/aykırı insanlar talep edilmektedir.

c. Kendi tarihini kendi üreten toplumlara geçilmiştir: Bu toplumların dışında kalan toplumlar bilgi akışının kötü örnekler sayfasında ele alınmaktadır. Egemen değerleri

² Fuller Steve, **Social Epistemology**, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1991, s.274.

³ **Bknz:** Erdoğan İrfan, Alemdar Korkmaz, **Popüler Kültür ve İletişim**, Erk Yay., İkinci Baskı, Ankara, Şubat 2005.

benimsemekte muhafazakar davranan, teknik olarak bilimi kullanmakta aciz kalan milletlerin tarihleri başkaları tarafından değiştirilebilmektedir.

d. Sosyalleşme yerine bireyleşme ön plandadır: Bilgi akışı olgusunda toplumsal çıkarlardan çok bireyin hayatı ve tüketim gereksinimleri önceliğe alınmıştır.

e. Materyal hayatın bilincini oluşturmaya katkıda bulunacak bilimsel veri ve bilgi türleri “öteki”nden ayrı kılacak özellikleri vurgulayacak bağlamda kullanılmaktadır.

f. Eski-yeni çatışmasında marjinal olmayı destekleyecek olan bilgi türleri rağbet görmektedir.

g. Uygar ve uygar olmayan ayrımı gerek bilimsel çalışmaların devletlerce desteklenmesinde, gerek toplumlarca benimsenmesinde ne yazık ki önyargı oluşturmaktadır. Amerikan bilimadamlarının söyledikleri Hindistan bilimadamlarının söylediklerinden her zaman daha değerli sayılmıştır.

h. Kültürel bilgi akışı günlük pratiğin pazar çıkarı için kontrolü yönlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu akış içinde bilimsel bilgidaki ilerlemenin ekonomik ölçütlere uygunluğuna paralel biçimde ele alındığı bir realitedir.

i. Çoğunluk tarafından sevilen ve seçilen bilginin benimsenmesi geçerli koşul olarak kabul edilmiştir.

j. Gelecek ve geçmiş yerine “şimdi ve burada olan” bilme ve değerlendirme sürecine alınmıştır. Bilimsel veriler, bilgi yoğunluğu ancak “eğlendirici” ise, “kafa yorucu değilse” talep edilmektedir. Eğitimin içeriği ve eğitimin kurumları olan okullardaki dersler anlamsız ve gereksiz bulunurken, popüler bir derginin içeriğinde yer alan kişilik testi bilimsel olarak algılanabilmektedir. Teori sıkıcı görülmektedir.

Sayılan özellikleri taşıyan bilgi akışı karşısında bilim düşüncesi ve bilimdeki ilerleme teması “stratejik bilme” ve “eylem” odaklı hareket etmek durumunda kalacaktır. Nasıl ki beşeri bilimler (*humanities*) insan eylemlerinin tarihselliğine bağlıysa fen bilimleri de aynı şekilde endüstriyel gelişimin dinamiklerinden ayrı düşünülemez duruma gelmiştir. Bilimlerin yuvası üniversiteler artık milyar dolarlık projelerin hayata geçirildiği teknoloji parkları olmaktadır. Bu dönüşüm Foucault’nun “güç (*power*) den bağımsız olarak bilim gelişemez”⁴ savını desteklemektedir. Ancak buradaki güç, bilgi-bilim-iktidar ve değişim temaları düşünüldüğünde itici bir güç müdür, yoksa gerilim yaratan bir süreç midir?

Çağımızın yön değiştiren ve her aşamada yeniden üretilen bilgi akışı, politika ile aklın bağdaşmadığı noktaların adeta sivrilmesidir. Bilim ile iktidarlar arasında belirli

⁴ **Bknz:** Kritzman L.D. (ed.) : **Michel Foucault: Politics, Philosophy and Culture**, (Interviews and Other Writings: 1977-1984), Trans. By. Alan Sheridan and Others, Routledge, New York and London, 1988.

boyutlarda ve eylem alanlarında bağdaşmazlık dört ana noktada kendisini göstermektedir; Foucault'nun düşüncelerinden hareketle bu ilişkiyi şöyle serimleyebiliriz:

- a. Sorumluluk sınırları sorunu: Değerler alanındaki ölçüler çatışır.
- b. İtaat (*odedience*) sorunu: Bireyin bağımlılığını kanun ve irade ile güvence altına almak isteyen odaklar ile bireyin gelişimini ve özgürlüğünü güvence altına almak isteyen rasyonellik idealinin çatışması.
- c. Maddi ihtiyaçların önceliği sorunu: Politik söylemlerin kapitalizm ile tüketim merkezli ekonomiler üzerinden gündelik hayatı kurgulaması ile bilimsel ilerlemenin hizmet ettiği ideallerin çatışması.
- d. Değişimin yönü sorunu: Bilimsel değişimin yönü ile politik söylemlerde vaad edilen değişimlerin istikametindeki farklılıklar.

Dolayısıyla, çağcıl bilgi akışı politik ve sosyal etkenlerin dışında düşünilemeyecek biçimde ilerlerken, diğer yandan, bu etkenlerin bilgi akışının nitelik olarak insan olma idealinde yükselmeye yol açabilecek türden olmalarını garanti etmez. Bilimsel ilerleme ve değişim de aynı kulvarda ele alınırsa ve yönlendirilirse karşımıza sürekli olarak etik sorunlar çıkacaktır. Oluşabilecek etik sorunlar güç paylaşımının ve potansiyel olarak bu ikilinin kendi varoluş amaçlarında yer alan güç ilkelerinin birbiri ile uyumsuzluğunda hatta zıtlığında aranmalıdır.

2. Bilgi-Bilim-İktidar ve Değişim Temaları: Bilgi Akışının Sosyal ve Politik Oluşu Ne Demektir?

Toplumdaki bilgi ögesinden çok bilgideki toplumsal öğeleri incelemek artık araştırma konusu olmuştur. Bireylerin bilgi olarak inandıkları şeyler ile bilim olarak algıladıklarının ne olduğu arasındaki korelasyona dikkat edersek aklımıza Francis Bacon'ın *kabile*, *mağara* ve *pazaryeri* putları (idolleri) gelebilir. Toplumsal belirlemenin doğruyu –her ne ise- görmemizin önünde bir engel olduğu savını ileri sürer Bacon⁵. Toplumsal ideoloji bilginin kendinde bir nesne olarak algılanmasını zora sokmaktadır. Bu saptamalar bilginin ve bilimin aslında kurumsal olgular olduğunu, kişilere bağımlı olarak değil tarihsel gerçeklik alanında ve toplumsal olarak ortaya çıktığını söylemektedir.

⁵ Farrington, Benjamin, **Francis Bacon: Philosopher of Industrial Science**, Macmillan-Haskell, USA, 1973, ss.102-103.

Bilimin toplumsallık boyutu “insanın özgürleştirilmesinin rasyonelleştirilmesi” ile yakından ilgilidir.⁶ Bu deyimini kullanan Marcuse’ye göre ise bilim doğaya hükmetme amacıyla üretilen bilgiler topluluğu iken, doğaya hakim olmanın aygıtlarını üreten efendilere bizi tabi kılan bir ilerleme içinde kendini göstermeye başladı ve de doğanın özünde olmayan kavramlar ile olgulara varıldı. Gerçeklik alanı gerçekte olduğundan daha fazlası ile bazen de belli yönüyle bizlere aktarıldı. Bilim metodolojisi açısından bilim, hakiki olandan çok araştırmayı yaptırmanın hakikatlerine yönelik ivme kazandı. Bazı alanlarda çok gelişti, bazı alanlarda gelişme sağlayamadı. Gelişmesinin yönü ile bilim, insanın belli eğilimlerini bilebilir, bazı insani özelliklerinde ise gerileme yaşattı. Habermas’ın bu konudaki yorumunu dikkate alırsak teknikleşen ve teknolojik apriori haline dönüşen bilim, insanı da şüphesiz değiştirip dönüştürdü. Maddi üretimin kapsayıcı bir biçimi olduğu için de teknoloji olarak bilim tüm kültürü yeniden biçimlendirecek, tarih yazabilecek ve evren tasarımı oluşturacak kadar güçlendi.⁷ Bilimin teknoloji ve ideoloji olarak bu kadar güçlenmesi korkutucu bir durum olmaktan çok ahlaki yönden kaygı verici olabilir. Bilim ahlakı çalışmalarında ise artık gözden kaçırılmaması gereken nokta modern bilimin teknik bilgi üretmek zorunda oluşudur. Ancak neye ve kime göre?

Bilimin teknik olarak algılanmasını, farklı bir ifadeyle, tekniğin bilimselleştirilmesi olarak düşünmeliyiz. Gündelik yaşamda artık şu yaygın eğilim söz konusudur: Satın alma gücü ile orantılı olarak gündelik yaşamın kalite kazandığı inancı ve bu yönlendirilmiş inancın insani açıdan çok da gerekli olmayan ihtiyaçlara yol açması. Böylelikle bilimin teknik olması dışında bir seçeneği kalmamaktadır. Bir düşünceye, teoriye, araştırma sonucuna kitlelerin ilgi ve yakınlığı, hatta Habermas’ın ifadesiyle sadakat⁸, ancak kişilerin gereksinmelerinin tazmini noktasında imkanlı olabilmektedir. Buradaki ilişkiyi Habermas’ın üçlü ayrımı ile daha iyi anlayabiliriz:⁹ Bilimin araçsal, amaç-rasyonel ve iletişimsel eylem alanlarındaki varlık biçimleri. Araçsal eylem bilimin teknik kurallara uyması ile gözlenebilir fiziksel veya sosyal sonuçlara varması; amaç-rasyonel eylem, analitik bilgi ile stratejik ve genel düzenleyici ilkelerin türevlerini sağlaması; iletişimsel eylem ise, geçerli normlar oluşturarak gündelik dilde toplum içinde konu olmasıdır. Böylelikle aranan güvence bilimin kurumsallaşması ile sağlanabilecektir. Bilimdeki

⁶ Marcuse Herbert, **One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Routledge, London and New York, Reprinted 2002, ss. 150-vd.

⁷ Habermas Jürgen, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çev: Mustafa Tüzel, YKY, 3.baskı, İstanbul, Ocak 1997, s.40.

⁸ A.g.e., s.60.

⁹ Bknz: A.g.e., ss.40-43.

kurumsallaşma ise çalışma ile etkileşimin ayrı politikalar olarak tutulması sayesinde mümkün olabilir.

Bilimsel değişimin, ilerlemenin belli noktalarda ayrışmalar yakanalarak olumlu yönde etkilenmesi söz konusu olabilir. Bunlardan birincisi bireyin ve bireylerden oluşan toplumların öz-anlayışına dair hümanist temelli bir eğitimin gereğidir. İkincisi teknik egemenliğin sınırlarının ne olduğunun/ olması gerektiğinin çizilmesi için toplumsal ve hatta toplumlar arası evrensel bir mutabakat sağlanmasıdır. Üçüncü olarak da toplumsal yaşama evreninde kendini ortaya koyan değerlerin kişisel eylem alanında da geçerliliğini sağlayabilecek kadar bilinç içine dahil edilmesidir. Değerler, güncel gidişatın yaşam anlayışına, teknik koşullarına, bilgi-bilimsel temellerine aykırı hale geldikçe pasif kalırlar; terk edilirler. Gereksinimleri karşılamaktan yoksun değerlerin eğitimi de içselleştirilemez. Dolayısıyla, bilimin insanlığa sağladığı bilginin, değerleri duyuş açısından varlığı doğru işlevi yerine getirmesine bağlıdır. İşlevi açısından bilimin devrimci, yenileyici daha iyi şartları sağlayıcı bir yapısı olması gerektiğini her zaman savunmak gerekir. Bu devrimcilik de anlaşılacağı üzere pratik sonuçların yaşama evreninin içine girmesi ile mümkün olur. Bugün bilimin ancak teknik içerisinde pratik kazanabilen verilerinin değerler alanına aktarılması noktasında sorun vardır. Günümüzde sadece doğa süreçlerinin bilimsel denetim altına alınması anlamında değil; toplumsal pratiklerin getirdiği sorunlar ve stratejik düşünce biçimi açısından da teknik olarak bilimden bahsedebiliyoruz. Toplumsal süreçlerin bilimsel denetimi değerler ve kültür öğretimi alanında geçerli tavrın etik boyutla sınırlı kalamayacağı gerçeğini verir. Eğitimdeki bilimsellik “söz konusu olduğu politik boyutta daha çok bilimsel olarak açıklanmış bir dünya anlayışındaki teorik eylem yönlendirmesini izlemek durumundadır”¹⁰

Bilimsel koşulların yarattığı bilinç, çalışma ve araştırma ile etkileşim ilişkileri ve bilimsel ilerlemenin zemininin sıkı sıkıya bağlı olduğu politik eylem alanı nasıl bir alandır? Politik eylem öncelikle her koşulda rasyonel olarak temellendirilemeyecek bir eylem alanıdır. Politik eylem tarzını Habermas şu şekilde karakterize etmektedir: “Politik eylem...daha çok zorlayıcı tezler savunan ve bağlayıcı bir tartışmanın ulaşamadığı rakip dünya düzenleri ve inanç güçleri arasında bir karar vermeyi gerçekleştirir.”¹¹ Bilim ile politika iktidarı elinde bulunduranlar tarafından ancak bürokrasinin uzmanlık bilgisi gerektiren *teknik* konularında uzlaşabilir. Karar verici olan her zaman için iktidardır. Rasyonellik ve bilimsel pratikler ancak bilinen aygıtları iyileştirme, yeni stratejiler

¹⁰ A.g.e., s.74.

¹¹ A.g.e., s.80.

hesaplama noktalarında birleşebilir. Böylelikle uzmanların politikacılara danışmanlık yaptıkları ve bu ilişkinin diğer yönünde bilimadamlarının politikacıların gereksinmelerine göre görevlendirildikleri, dönüşümlü bir iletişim hayata geçirilecektir.¹² Habermas'ın zorunlu ve olanaklı gördüğü bu ilişki biçimi kısmen onaylanmış kısmen reddedilmiş bilim camiasını ideolojik olarak tanımlanmış ve kendi has karakterinden uzaklaşmış kılacaktır.

Bu bağlamda, kanımca yeni kuşak bilim kendisini içinde bulunduğu ilişki ağı açısından aşağıdaki özellikleri taşımaktadır:

a. Disiplinlerarası çalışma gerekliliği: Yeni kuşak bilimsel ilerlemenin olmazsa olmaz koşullarından biri olarak dayatılan disiplinlerarası (*interdisipliner*) çalışma metodu 'gelecek araştırması' açısından önem taşımaktadır. Artık bilimsel çalışmalar bir bilim dalının sadece kendi içindeki kapalı verilerinin toplamından ibaret kalamamaktadır. Projelere bağlı bilimsel değişim konu ile bağlantılı diğer bilim dalı/dalları ile ortak çalışma yürütmeye teşvik etmektedir. Buradaki teşvikte özellikle sosyal bilimlerin fen bilimleri ile eşleşmesi tercih edilmektedir. Sosyal bilimlerin fen bilimlerindeki kimi yöntemler ile ayaklarının yere basacağı düşüncesi özellikle üniversite ve yüksek kurul yönetimlerinde yerleşik bir inançtır.

b. Kurumlarda gerçekleşme oranı: Elde edilen verilerin toplumsal kurumlardaki öz-anlayışları açısından gerçekleşme oranı, yeni kuşak bilimin geçerlilik anlayışının kamuoyu tarafından onaylanması noktasında ölçüt haline gelmiştir.

c. Kullanılabilir tekniklerin kullanım gücü: Bilimsel veriler ile elde edilmiş ürünlerin, teknik yeniliğin ya da yetinin kullanılabilirliği bilimin ne kadar 'başarılı' olduğunun ölçütü sayılmaktadır. Bilimsel verilerle teoride sağlanan ilerleme o bilime gönül vermiş profesyoneller dışındaki kişilerce ilerleme olarak değerlendirilmemektedir. Yarar ilkesi yüceltilmiştir.

d. Eleştirel berraklaşmada kasıtlı ideoloji kullanımı: Özellikle toplumun kültürü, değerleri ve tarihsel koşullarını değerlendiren sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi gibi dallarda eleştirel bakışın berraklaştırmaya çalıştığı bağlamlar kasıtlı olarak belli ideolojilerin içinde sıkışıp kalmaktadır. (Burada daha önce sözünü ettiğimiz politik eylem alanında bilimadamlarının konularının danışmanlıktan ve görevlendirilmekten öteye gidemediğini hatırlayalım.)

¹² A.g.e., s.83.

3. Bilimsel Değişimlerde Ahlak

Bilim adamları hatta geniş anlamda aydınlar doğaları gereği iktidarlar karşısında zayıftır. Bu gerçeği Jean Paul Sartre **Aydınlar Üzerine** adlı denemelerinde özetle şu koşullara bağlar: ¹³

- Kendilerine ancak yaşamlarını sürdürecektir kadar bir ücret ödenir.
- Gerek sivil toplum gerek politik toplum içinde kendilerini savunma olanakları ekonomik ve sosyal güçleri sınırlı olduğu için ellerinden alınmıştır.
- Aydınlar somut gerçeklere soyut bakış açısı ile yargıladıkları için suçlanırlar.
- Reddetmek dışında bir şey yapmıyormuş gibi gösterilirler.
- Küresel insan ve toplum kavramları adına kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokan kitle olarak tasvir edilir.

İmajı, yönetim gücünü elinde bulunduranlarca yüzyıllardır çarpıtılmış olan, aydın ile bilimadamı arasında ince bir çizgi vardır. Sartre bunu atom bombasının icat edilmesi örneğinde kurguluyor: “Atom bombasının silah olarak mükemmelleştirilmesi için çalışan bilimadamlarına aydın diyemeyeceğim.” ¹⁴

Bilim adamı henüz olmayandan hareketle yaratıcı bir girişim sonucunda başarısı ‘kesin’ olarak belirlenemeyecek bir tasarımın konulan hedeflere uygun olarak gerçekleşmesi şeklinde çalışır. Bu süreç soyut tasarımlara somut araçlar bulmak zorunda olduğundan araştırmacı ve sorgulayıcıdır. ¹⁵ Bu bağlamda “her pratik bilgi teknisyeni aydın değildir, ama aydınlar onlar arasından çıkar.” ¹⁶ Pratik bilgi uzmanı burjuvazinin gelişmesiyle ortaya çıkar. Ticaret filoları muhasebecilerin, matematikçilerin, mühendislerin varlığını zorunlu kılmıştır.

Toplumsal ve milletlerarası değişimlerin sonucunda bilimadamlarının varlıklarının anlamı hangi boyutta ise, bilimsel ilerlemenin ahlakından da o boyutta ve şu sorular ışığında bahsedebiliriz:

- Bilimadamlarının kendiliğinden bir felsefesinden, kendiliğinden geliştirilmiş ideolojiler üstü bilim ahlakından söz edebilir miyiz?
- Bilim adamları sosyo-politik bilgi akışı karşısında işlevini yitirmiş, yarardan çok zarar veren ve bilimselliği zedeleyen ideolojinin yerine yeni bir ideoloji mi

¹³ Sartre, J.Paul, **Aydınlar Üzerine**, Çev: Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul, 1997, ss.10-11.

¹⁴ A.g.e, s.12.

¹⁵ A.g.e., s.13.

¹⁶ A.g.e., s.14.

koymalıdır, yoksa ideoloji olmaksızın bilim yapılabilmesinin özgür koşullarını mı geliştirmelidir?

- Araştırmacı, sorgulayıcı, aydın bilimadamları teorilerden bağımsız biçimde pratik olarak düşünebilir mi? Yani içinde bulunduğu toplumun yapı ve hedeflerini kendi alanına özgü bilgi tekniklerinden türeterek ve ortaya koyduğu yöntemlerden yola çıkarak evrenselleştirebilir mi?

Bilgi eleştirel bir denetim sağlar. Oysa ki biz incelememizin ilk satırlarından itibaren bilginin değiştiğini eleştirmekten çok bir söylem türü olarak geliştiğini belirttik. İşlenmiş bilgi mevcut düşünsel ve fiziksel bunalımları aşmakta ne kadar yeterli olabilecektir? Sorunun çözümünü belli bir dünya görüşünün bilimsel değerlendirmeye ket vurmaması prensibinin gerçekleştirilmesi sağlayabilir. Bilim-içi öğeler, bilim-dışı öğelerin pratik kaygılarına göre şekillendirilirse meşruiyet sorunu, ideolojik bir hal alır.¹⁷ Buradaki çıkar yol bilim dallarında felsefi bakış açısının olabildiğince yaygınlaştırılmasıdır.

Bilimsel değişim ve ilerleme devletlerin milli politikaları haline getirilmektedir. (Şanslı) Bilimadamları zengin bütçelerle desteklenebilmektedir. Bilimsel değişimdeki hız, üretilen bilginin nicel artışı, bilim dallarındaki ilerleme ve değişimin uzmanlaşma ile paralel görülmesine yol açmıştır. Keza, bütüncül bakış açısını kaybetmiş araştırmalar bilimsellik ruhunu da kaybetmeyecek midir? İnsanoğlu bilgi sahibi tek canlıdır ancak geleceğini şekillendirecek bilgiyi etik değerler açısından yetkince ve onuruna yakışır şekilde tam anlamıyla kullanamamaktadır. Bilgi akışının liberal yapısı ve kapitalist çizgisi üretimi gerekli kılar ki, bu zorunluluk pratik sonuçları olmayan bilimsel çalışmaların toplumca göz ardı edilmesi demek olacaktır.

Bu bağlamlarda Ernan McMullin'in 'tek boyutlu bilim' anlayışını bilimsel değişimin ve ilerlemenin ahlaki açısından ele alabiliriz:¹⁸ Bilimsel bilgiyi sosyal ilişkilerden bağımsız düşünen "radikal" bilimadamları bilimin o toplumda gelişmek için kullanılmasını da beklememelidir. Toplumdaki yanlış kanı, inanç, ya da kavram karmaşasından doğabilecek etkiler bilimsel çalışmanın kendi iç dinamiklerini sekteye uğratabilir. Dolayısıyla olması gereken, ayrılık prensibinden çok ayrımları benimsemektir. Bilimsel değişimin sağlayacağı ilerlemenin ahlaki boyutu, toplumdan bilimin ayrılığını değil; toplumdaki çoğunlukta yerleşik ve güç odaklarınca kurgulanmış bilgi türünden, önceden bilme ve görme işlevi açısından daha 'değerli' bilgi ile ayrılmayı hedeflemelidir.

¹⁷ **Bknz:** Althusser, Louis, **Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çev: Alp Tümertekin, İthaki, İstanbul, 2003, s.110-vd..

¹⁸ McMullin Ernan, **Social Dimensions of Science**, University of Notre Dame Press, Indiana, 1992, ss.276-279

“Bilim topluma eklenmiş bir etkinlik değildir”¹⁹ ancak toplum bilime eklenerek seçimlerinde özgürleşecek, güçlü ve egemen olanın tek doğru olamayacağı bilincine varacaktır.

SONUÇ

Bilimsel değişim durdurulamaz bir süreçtir. Ancak önemli olan bilimdeki değişimin ilerlemeye katkısının olup olmadığıdır. İlerleme ise felsefi açıdan sorunlu bir kavramdır. İlerlemenin hangi ölçüde ve hangi eski durumu aşan daha iyi bir duruma yol açtığı belirlenmesi gerekir. İşte bu noktada, insan olmanın varlık koşullarını kriter almalıyız. İnsan olmanın varlık koşulları çağlar boyunca filozoflar tarafından tanımlanmıştır. Hazır tanımlar ise çağımızda karmaşık hale gelen kültürlerarası diyalog, “Öteki”ni anlamak, küreselleşme, değerler eğitimi gibi hayati konularda pek de geçerli olamamaktadır. Tanımlardan çok durumları ifade eden önerme ve stratejik bilgi bütünlüklerini değerlendirmek daha yerinde gözükmektedir. Bu bağlamda insan olma durumunu popüler olana kurban etmemek amacıyla filozoflara iş düştüğü kadar, uğraştığı bilim dalında etik ilkelerine bağlı bilimadamlarına da ihtiyaç vardır. Ne yazık ki ihtiyaçlar sadece bireysel ahlak kazanımlarından filizlenmemekte, bireyi aşan toplumsal ve politik oluşumların da güç odaklı, kendini devam ettirme, meşru kılma gibi gayretlerini de içermektedir. Bu durumda çağcıl bilgi akışı da pek çok güç odağının birarada ve konsensus ile varolmasından dolayı yönlendirilebilir hale gelmektedir. Düşünülen ile uygulanan arasındaki epistemolojik uçurumların daha fazla derinlik kazanmaması için, bilimsel değişimlerin imkanı ve ahlakı ancak halihazırdaki koşulların gerçekliğinin doğru analizi ile geçerli olabilecektir.

Sosyo-politik bilgi akışı karşısında bilimsel değişim kendisini ideolojilere, mutlak sayılan gerçeklere, tarihsel temalara, yerel kabullenişlere, etkinliği gerçekleştiren bilimadamlarının öznel bakış açılarına mahkum etmemelidir. Olması gereken her zaman olanı yadırgamak yoluyla değil, bazen de kabul etmeyi ve olanın koşullarında kendisini dile getirerek anlaşılabilir, aktarılabilir belki de günümüz içerisinde popülerleşerek vücut bulacaktır. Bilim etkinliği, kendinde bir *amaç* olarak eyleme dönüştüğünde toplum ile iletişimi kopuk, kendi içine kapalı konuma gelebilir. Böylesi durumlar uygar olanlar kategorisinde hak ettiği yeri alamamış toplumları daha muhafazakar kılar. İnsanoğlunun

¹⁹ Spranger, Eduard, “Ideology and Science”, **Knowledge and Politics**, (eds) Volker Meja, Nico Stehr, Routledge, London and New York, 1990, ss.239-240.

amacı kendisini diğer canlılardan ayıran aklını en yetkin şekilde kullanmak ise bilim çalışmalarını da bu amacı olabildiğince yaygın ve evrensel karakterde hayata geçirebilmeyi olmazsa olmaz koşul olarak benimsemelidir. Bilimsel değişimin imkanı ve ahlakı asıl Őu ince çizginin üzerindedir: Modern bilim teknik bilgi üretirken, popülerize olmaktan değil ideolojik olmaktan çekinmelidir. Bilimi anlaşılır yapmak, herkes için ama herkese göre değil!

KAYNAKÇA

- ALTHUSSER, Louis.: **Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, Çev: Alp Tümertekin, İthaki, İstanbul, 2003.
- BURKE, Peter.: **Bilginin Toplumsal Tarihi**, Çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Ağustos 2001.
- ERDOĞAN İrfan, ALEMDAR Korkmaz.: **Popüler Kültür ve İletişim**, 2. baskı, Erk Yayıncılık, Ankara, Şubat 2005.
- FARRINGTON, Benjamin.: **Francis Bacon: Philosopher of Industrial Science**, Macmillan-Haskell, USA, 1973.
- FERRAROTTİ, Franco.: “Endüstri Devrimi ve Bilim, Teknoloji ve İktidarın Yeni Nitelikleri”, **Bilim ve İktidar**, Der: Federico Mayor, Forti Augusto, Çev: Mehmet Küçük, TÜBİTAK, 6.basım, İstanbul, Temmuz 1999, ss.41-68.
- FULLER, Steve.: **Social Epistemeology**, Indiana Uni.Press, Bloomington and Indianapolis, 1991.
- HABERMAS, Jürgen.: **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çev: Mustafa Tüzel, YKY, 3. baskı, İstanbul, Ocak 1997.
- KRITZMAN L.D. (ed.) : **Michel Foucault: Politics, Philosophy and Culture**, (Interviews and Other Writings: 1977-1984), Trans. By. Alan Sheridan and Others, Routledge, New York and London, 1988.
- LAKOFF, Sanford.: **Knowledge and Power: Essays on Science and Government**, The Free Press, New York, 1966.
- MARCUSE, Herbert.: **One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Routledge, London and New York, Reprinted 2002.
- McMULLIN Ernan, **Social Dimensions of Science**, University of Notre Dame Press, Indiana, 1992.
- SARTRE, J.Paul.: **Aydınlar Üzerine**, Çev: Aysel Bora, Can Yayınları, İstanbul, 1997.
- SPRANGER, Eduard.: “Ideology and Science”, **Knowledge and Politics**, (eds) Volker Meja, Nico Stehr, Routledge, London and New York, 1990, ss.239-240.